

Arkeologin, akademien och samtiden

Johan Rönnby

Arkeologisk akademisk utbildning i modern mening har i Sverige bedrivits i lite mer än 100 år. Från att ha varit en verksamhet för en handfull studenter i Uppsala vid förra sekelskiftet återfinns ämnet idag förutom vid alla de stora universiteten även vid flera av de nya högskolorna. Drygt 1 000 studenter läser varje år arkeologi och ett knappt hundratal personer är på olika sätt verksamma som lärare i ämnet (se Fröberg 2003, Goldhahn 2004).

I dagens kurser och kursplaner avspeglas tydligt disciplinens innehåll och utveckling under det dryga sekel som utbildningen bedrivits. En vilja att spegla allmänna humanistiska och samhällsvetenskapliga frågeställningar kombineras med målsättningen att presentera föremål och lämningar från det förflutna. Man vill också förmedla såväl praktiska metoder som teoretiska modeller för hur forntiden ska rekonstrueras. Även syftet att utbilda för en tänkt arbetsmarknad återfinns i varierande grad hos alla svenska arkeologiiinstitutioner. Undervisningen följer i sin uppläggning för det mesta en mall som varit sig relativ lik under hela 1900-talet. Föreläsningar avlöses av seminarier och litteratordiskussioner. Karaktäristiskt för ämnet är museibesök, exkursioner och seminarieutgrävningar.

Att bygga akademisk utbildning på beprövad kunskap och tidigare forskningsresultat är självklart viktigt. Att diskutera och reflektera över sitt ämnes inriktning och möjligheter i förhållan-

de till en föränderlig samtid bör emellertid också vara en central del av uppgiften för en vetenskaplig disciplin. Det har hävdats att inte bara arkeologin utan att hela akademien idag står för en utmaning från det alltmer marknadsanpassade och globaliserade kunskapssamhället. Kvalificerad kunskap och forskning finns inte längre bara på universiteten utan överallt i samhället (se t.ex. Franke-Wikberg 2000: 263f, Delanty 2002, Taylor 2003). Vilken roll har i så fall akademins olika specialdiscipliner i det nya samhället? Vad skulle arkeologijämnets uppgift kunna vara i detta sammanhang?

Att bli en vetenskap

Arkeologisk verksamhet i den meningen att man systematiskt studerar fysiska lämningar som ett källmaterial för att lära sig mer om människan och historien är ett modernt fenomen. Att bevara minnet av det förgångna och aktivt lyfta fram historien tycks dock vara något man i princip alltid ägnat sig åt i olika samhällen och kulturer. Det förflutna har då inte minst spelat en viktig roll som en källa att hämta pedagogiska och retoriska exempel ur vid uppfostran och undervisning.

I mitten av 1100-talet grundades vad som vanligtvis brukar kallas de första universiteten i Bologna och Paris. De kom att få en mängd efterföljare. På 1400-talet fanns det ett åttiotal universitet i Europa. År 1477 grundades också Uppsala universitet som det första svenska högre lärosätet (Sundin 2000: 29ff).

Verksamheten vid de medeltida universiteten handlade främst om att introducera nya studenter i en fast etablerad skolastiskt kunskapstradition och att reproducera den. Under renässansen kom även *humanismen* att påverka universitetens verksamhet. De humanistiska idealen handlade om att gå tillbaka för att studera de ursprungliga antika källorna. Den var i denna mänsklighetens guldålder svaren stod att finna.

Humanismens antikvurm blev i omstöpt svensk form en del av stormaktens retorik. Norröna dokument, sägner och fornlämningar blev intressanta att uppmärksamma. För historie-

skrivare som Olaus Magnus (1490–1557), Johannes Bureus (1560–1652) och Johan Hadorph (1630–1693) var det förgångna och dess efterlämnade fysiska rester en arsenal att hämta retorisk ammunition ur när bilden av Sveriges forntida storhet skulle skapas (se t.ex. Johannesson 1984, Snaedal 1993).

Parallellt med humanismens antikvurm uppstod dock i början av den nya tiden ett nytänkande som i mångt och mycket var en radikal utmaning mot det äldre konservativa och religiöst präglade tankesystemet. En känd förgrundsgestalt i denna ”vetenskapliga revolution” är engelsmannen Francis Bacon (1561–1626) (Ambjörnsson 1987: 215ff, Sundin 2000: 36).

De nya naturvetenskapliga och empiriskt undersökande idealen fanns också med som viktiga inslag i den nystartade fornforskningen. Olika typer av inventeringsprojekt genomfördes och med hjälp av sockenprästerna finkammades bygderna runt om i landet på fornlämningar. Böcker om runstenar och gamla gravfält trycktes och gavs ut. Olof Rudbeck (1630–1702) som var verksam vid universitetet i Uppsala är bland annat känd för sitt storvulna götiska historieverk *Atlantica*. Som professor i teoretisk medicin var han dock också naturvetenskapsman. När han företog regelrätta arkeologiska utgrävningar av gravhögar utanför Uppsala var han noga med att dokumentera sin ”dissektion” i bland annat sektionsritningar (se Klindt-Jensen 1975: 9-31, Sköldberg 2000: 50f).

De är emellertid först under 1800-talet som arkeologin börjar ta fast form som en egen vetenskaplig disciplin. Christian Thomsen (1788–1865) delade in fornsaksmaterialet i de tre tidsåldrarna sten-, brons- och järnålder (se Malmer 1989: 17). Det kronologiska uppordnandet kom också att förfinas av främst Oscar Montelius (1843–1921) genom utvecklingen av den typologiska metoden.

1800-talets arkeologiska forskare präglades självklart av samtidens aktuella evolutionistiska utvecklingsperspektiv och kronologiska frågor stod i centrum (se Gräslund 1996: 63ff, Malmer 1990: 13). Det fanns dock under detta sekel också andra ansatser

som fortfarande är livaktiga inom den arkeologiska forskningen. Zoologiprofessorn Sven Nilsson (1787–1883) använde sig redan 1843 av etnografiska paralleller för att sluta sig till hur olika föremål användes till jakt och fiske på stenåldern. Dansken J. A. Worssea tog hänsyn till olika miljöfaktorer och samarbetade mångvetenskapligt med såväl geologer som biologer vid undersökningar av mesolitiska kökkenmöddingar 1848.

Den första generationen

Någon fast utbildning i arkeologi bedrevs inte vid universiteten i Sverige under 1800-talet. De första fackarkeologerna var baserade inom museivärlden. Hans Hildebrands och Oscar Montelius avhandlingar framlagda år 1866 respektive 1869 inom ämnet historia brukar dock räknas som de första arkeologiska avhandlingarna i Sverige

Montelius fick professors namn år 1888. Trots att han aldrig innehade en fast lärartjänst vid akademien var han mycket aktiv pedagogiskt och höll regelbundet föreläsningar i olika sammanhang. Under åren 1889–1893 hade han bland annat vetenskapliga föreläsningar i ”jämförande fornkunskap” vid Stockholms högskola.

Ser man på de varierande titlarna för Montelius föreläsningämnen så är det knappast en bild av den samtida ”knappologiska” sakforskare som Strindberg parodierar i novellen ”De lycksaliges ö” som framträder (Baudou 1997: 58f, jfr Strindberg 1979, Welinder 1994). Snarare framstår Montelius som en brett kulturhistorisk och etnografiskt kunnig person präglad av det breda akademiska bildningsideal som förespråkades av Wilhelm von Humboldt (1776–1835) vid universitetet i Berlin i början av 1800-talet (se Sköldbberg 2002: 87-95).

En av de personer som åhörde Montelius föreläsningar var Oscar Almgren (1864–1945). Han blev själv vid sekelskiftet 1900 den förste officiella universitetsläraren i arkeologi i Sverige. År 1905 togs hans undervisning i Uppsala över av Knut Stjerna. Stjerna samlade runt sig en skara entusiastiska studenter, med olika bakgrund och specialiteter. Inte mindre än sex av dem

skulle senare bli professorer. Även om handledningen tydligt hade sina brister, studenterna fick till exempel inte själva välja sina forskningsinriktningar, så fungerade seminariet i sann humboldtsk anda genom sin kombination av forskning och undervisning. Birger Nerman, en av de då unga seminariestudenterna, skrev långt senare att det var ”en stor tillfredställelse att redan under de första universitetsstudierna känna sig i stånd att kunna nå verkliga vetenskapliga resultat” (se Baudou 1997: 125ff).

År 1907 drog Uppsalaseminariet igång ett projekt kallat ”Sveriges första bebyggelse” där studenterna landskapsvis inventerade och sammanställde spåren av Sveriges stenåldersinvånare. Detta projekt hade sina rötter i Montelius och Hildebrants empiriska och positivistiska forskningstradition. Det var också en typ av forskning som anknöt till naturvetenskapernas samtida pågående kartering av Sveriges berglager, natur, vegetation och flora (se Sundin 2000: 53).

Under 1800-talet kom den tidigare utvecklingsoptimismen att mattas och nationella strömningar blev allt starkare. Inom historieämnet dominerade i linje med detta vid sekelskiftet 1900 en idealistisk och statscentrerad historiesyn. Det nya arkeologiamrådet vid akademien förefaller ha varit angeläget att framstå som en disciplin som med ett eget källmaterial, metodik och tolkningar utan kopplingar till historiedisciplinen och dess traditionella synsätt. Andelen historiker i Almgrens och Stjernas första seminarier förefaller också ha varit låg (Baudou 1997: 127). Samtidigt pekar sökandet efter de svenska urrötterna mot att även arkeologin var på väg mot en mer idealistisk och nationell inriktning (jfr Kristiansen 1996: 108). Kuriöst är att detta verkar ha skett vid en tidpunkt då historieämnet istället rörde sig åt motsatt håll och började orientera sig ifrån sin tidigare inriktning (se Lilja 1989: 16-47).

Den mångfald av typer och grupper som hade blivit uppenbar genom allt systematiseringsarbete kom inom arkeologin därför allt tydligare att tolkas som uttryck för olika folk eller kulturer. Den vanligaste förklaringen till förändringen var nu inte bara evo-

lution utan också diffusion i form av folkvandringar och erövringar. Nationens rötter och släktskapet med avlägsna förfäder kom ofta att betonas (se t.ex. Lindqvist 1935: 165ff). De etniska och nationella förklaringarna kom under 1900-talets första hälft även ibland få en rent rasistisk prägel (se Werbart 1999, jfr Bau-dou 2000).

Sakkunniga år 1927

Det nya arkeologiämnet intog sin plats i akademien i början av seklet. År 1914 inrättades den första fasta professuren i Uppsala för att 1919 följas av ytterligare en i Lund. Doktorer började examineras regelbundet och under perioden 1920–29 trycktes det i Sverige årligen ett drygt hundratal arkeologiska skrifter (Welinder 2003: 25f).

En intressant inblick i hur ledande företrädare för ämnet såg på sin disciplins möjligheter och roll är bevarade ansökningshandlingar och sakkunnigutlåtandet från tillsättningen av en ny professor i Uppsala 1927. Intressant är också att handlingarna ger en viss inblick i såväl de sakkunnigas som de sökandes pedagogiska grundsyn. Det var fem sökande till tjänsten, Gunnar Ekholm, Nils Åberg, Birger Nerman, Sune Lindqvist och T. J. Arne. Bland de fyra sakkunniga var bland andra den avgående professorn Oscar Almgren.

Av de sökandes meritförteckningar framgår att mycket av det som de publicerade under seklets första årtionden handlar om olika materialpresentationer, alltifrån enskilda föremål till föremålskategorier och landskapsvisa presentationer. Man slås dock särskilt i Arnes och Åbergs fall av hur internationellt deras verksamhetsfält var. I framför allt Nermans och Lindqvists listor över arbeten förekommer dessutom en hel del arbeten som berör det som Almgren kallar sagohistorisk forskning.

Den av de sökande som hade mest undervisningserfarenhet var Gunnar Ekholm som i Almgrens bortavaro redan fungerat som huvudlärare i Uppsala under flera år. Ekholm ger en tämligen detaljerad beskrivning av hur han organiserar undervisning-

en det första året. Under höstterminen behandlade han stenåldern och Nordens bronsålder och under vårterminen utomskandinavisk bronsålder och järnålder. Förutom denna ”grundkurs” höll han särskilda föreläsningar som är listade i hans meritförteckning: Bronsålder i Uppsverige, Finländska stenåldersfrågor (särskilt båtyxekulturen), Etnologiska-arkeologiska problem i Östersjöområdet (frågan om den första invandringen och det germanska urhemmet) och i Nordsjöområdet (anglosaxarnas invandring till England), Aktuella järnåldersproblem (om djurornamentiken), Nya forskningsresultat om Medelhavsländernas bronsålder, Den förromerska järnåldern i Europa (Östtyskland-Estland) samt Den romerska järnåldern. Dessutom ledde Ekholm varannan vecka seminarier där man diskuterade nyutkomna och aktuella böcker.

Gunnar Ekholm är också den av de sökande som Oscar Almgren efter en viss möda sätter i första rummet. Det som avgör är intressant nog inte så mycket forskningsmeriteringen. Almgren framhåller istället Ekholm utifrån hans pedagogiska förtjänster. Almgrens inställning i denna fråga, där han påpekar att en lärare bör vara brett kunnig och ha förmåga att locka studenterna att själva komma med nya synpunkter och precisera sin ståndpunkt, känns förvånansvärt modern och aktuell (1927: 35).

Oscar Almgren försöker också i sitt långa betänkande ringa in vad för slags arkeologisk vetenskapsman som samtiden och framför allt den egna disciplinen skulle vara mest betjänt av. Fornsakskunskap är självklart viktig säger han, men påpekar att det nu är angeläget att gå vidare från de tidigare nödvändiga typstudierna. Han poängterar vidare att kunskaper om Sveriges och Nordens arkeologi måste prioriteras framför kunskaper om mer fjärran platser.

Det som vi idag brukar kalla mångvetenskapligt perspektiv framhåller Almgren även som viktigt för den nya professorn. Han nämner där först och främst olika naturvetenskaper med vilka arkeologin redan har ett omfattande samarbete, men säger också ”att tiden nu är inne då den (arkeologin) måste genom ett

intimt samarbete med de humanistiska vetenskaperna utforma sina kulturhistoriska huvuduppgifter” (1927: 37).

Efter att ha beaktat även de andra sakkunniges utlåtanden så valde den humanistiska sektionen att föreslå Sune Lindqvist som ny professor i Uppsala (för en diskussion om Sune Lindqvist, nationalism och tidsandan se Werbart 1999, 2000 och Baudou 2000).

Massutbildning och ny arkeologi

Årtiondena efter kriget sker en kraftig omdaning av universiteten. Antalet studenter växer under perioden från 1950 till 1970 från ungefär 16 000 till 127 000. Det är början av omvandlingen från en elitakademi till ett massuniversitet. Denna ambition fick ny aktualitet under 1990-talet och början av 2000-talet i och med statsmaktens nya snabba utbyggnad av högskolan. Den kraftiga ökningen av antalet studenter under perioden 1950–70 gällde också i hög grad arkeologijämnet (Welinder 2003: 102).

Funktionalistiska idéer hade redan under 1920-talet blivit populära inom den socialantropologiska forskningen. Inom arkeologin blev dessa synsätt efter andra världskriget ett alternativ till de nationella betraktelsesätten av den materiella kulturen (se Trigger 1993: 292f, jfr Cuff & Payne 1979: 46ff). I början av 1960-talet spreds ett nytt paradigm inom den arkeologiska vetenskapen under namnet *New archaeology*. Statistik, datorer och naturvetenskapliga modeller blev nya redskap för analyser av källmaterialet. De mänskliga och samhälleliga förklaringarna till analysresultaten togs från antropologiska modeller (se Binford 1962: 217-225, Trigger 1993: 426).

I den nya, processuella arkeologin beskrevs ofta samhället som ett system (se Welinder 1992). Orsak-verkan-förhållandet mellan kultur och miljö ansågs centralt och ekologiska tolkningsförklaringar fick därför stor betydelse. Det ekologiska synsättet kom att förstärkas under loppet av 1960- och 70-talen genom att miljömedvetandet ökade. Inte sällan fick den förhistoriska människan stå som ett exempel på hur man tidigare levte i

balans med naturen. Småfågeldöd och försurning visade nu att denna urgamla balans var rubbad.

Efterkrigstidens och modernismens tro på teknikens möjligheter till utveckling och framsteg är inte särskilt svår att känna igen i mycket av det som präglade *New archaeology*. Men den tydliga kritiken mot den traditionella arkeologin som även utmärkte inriktningen var nog också ett uttryck för en allmän ungdomsprotest och samhällskritik. Viljan att förändra de gamla synsätten blev enligt Stig Welinder tydlig även vid svenska arkeologinstitutionerna åren runt 1970 (se 2003: 101f).

Introduktion till det mänskliga

År 1969 gav professorn i arkeologi i Göteborg Carl-Axel Moberg ut läroboken *Introduktion till arkeologi: jämförande och nordisk fornkunskap*. Genom sin pedagogiska ambition och reflekterande stil utgör den en intressant läsning. Moberg inleder med att skissa på vad han kallar en kris. Den arkeologiska krisen 1969 handlade enligt honom bland annat om att mängden fyndmaterial höll på att växa över alla ramar. Varken museer eller universitet hade längre tid att studera materialet på samma vis som tidigare gjorts. Museerna var underbemannade och lärarna inom akademien var fullt upptagna med att försöka ta hand om de snabbt växande studentkullarna.

En annan del av samtidskrisen 1969 var enligt Moberg att antalet nyexaminerade var långt högre än antalet platser på den begränsade arbetsmarknaden för arkeologer. Hur utbildningen i arkeologi bör anpassas i förhållande till fasta tjänster inom kulturmiljövården och vid museer är ett ämne som fortfarande i hög grad diskuteras (se Högskoleverket 2003:2). En intressant omständighet är också att denna debatt i princip har förts i över 2000 år. Ska ett universitet i första hand vara en platonisk Akademi präglad av filosofisk reflektion eller ett mer nyttobetonat Lyceum enligt Aristoteles modell (jfr Sundin 2000: 17ff, Ambjörnsson 1991: 20-24, Dahlgren 1996: 9ff)?

Carl-Axel Moberg förefaller snarast förespråka det förstnämnda och argumenterar för en ny arkeologi som handlar om att ta sikte på det allmänmänskliga. Vad beträffar studenterna skriver han att det nu gäller att ”avstå från tidigare helt dominerande utbildningsmål där det gällde att utbilda ersättare. Tvärtom nu, de flesta behöver få insikter som är nyttiga för deras framtid på andra fält” (Moberg 1969: 18f).

De med den processuella arkeologin ofta förknippade hårdragna generella lagarna för mänskligt beteende tar Moberg visst avstånd från. Han poängterar istället att arkeologi främst kan bidra till att belysa variationsbredden och alternativrikedomen i mänskligt beteende (1969: 208).

Politik och kritik

Året innan Mobergs bok kom ut hade radikala studentströmningar bland annat lett till den omtalade kårhusockupationen i Stockholm. Är vetenskap politik – det var en fråga som diskuterades flitigt vid akademien. *Introduktion till arkeologi* innehåller också ett kapitel där arkeologins nationella politiska rötter och den roll som arkeologin spelat för olika statsmaktens ideologiska mobilisering behandlas. Moberg markerar dock ett tydligt avståndstagande från samtidens radikalt politiskt färgade socialarkeologi, där det inte går ut på att försöka visa om Marx och Engels hade rätt, utan att konstatera att de hade det (1969: 38ff).

I början av 1980-talet började en allt kraftfullare opposition mot den ”nya arkeologin” göra sig hörd. Den nya rörelsen kallades ofta för postprocessuell arkeologi. Många av de idéer som nu framfördes var inspirerade av tidens nya postmoderna idéströmningar, även om det finns olika uppfattningar om hur detta samband ska förstås (jfr diskussion hos Hodder 1989, Thomas 1993, Bintliff 1993). Postprocessuell arkeologi har med tiden fått stå som ett samlingsnamn för en mängd olika arkeologiska stilar, inriktningar och tolkningsperspektiv. Försök har också gjorts att utveckla vissa delar av den postprocessuella arkeologin till vad som kallats ”tolkande arkeologi” (t.ex. Tilley 1993, Hodder 1995).

Ett signifikant inslag i den ”nynya” postprocessuella 1980-talsarkeologin var att man speciellt inledningsvis betonade att saker och ting inte endast är funktionella utan också symboliska och meningsbärande. Man vände sig mot det som uppfattades som en stel, funktionalistisk, processuell och lagbunden samhällssyn. Att poängtera att alla samhällen är historiskt betingade och därmed unika ansågs viktigt. Även individen borde ses som ett aktivt subjekt i historien. Inlevelse förespråkades i detta och i andra sammanhang som en metod för arkeologisk tolkning. Istället för systemteori och ekologi var det därför bland annat hermeneutik och fenomenologi som kunde inspirera (se t.ex. Hodder 1986: 1ff).

Ett stort intresse för att studera inte bara traditionella arkeologiska frågor utan också ämnet i sig och dess utövare har även präglat forskningen från 1980-talet och framåt. Detta har lett till forskningshistoriska studier men också till arkeologiska arbeten inspirerade av kritisk teori, marxism och genusteori.

Några kursplaner

Av den nyorientering som blev märkbar efter kriget i form av funktionalistiska förklaringsmodeller och med tiden ekologiskt inspirerad teori märks inget i 1962 års studieplan för baskursen i arkeologi vid Stockholm universitet. Studieobjektet för ämnet definieras som nordisk och europeisk kulturutveckling under förhistorisk tid. Grundläggande är att studera fornsaksmaterialet och nordiska kulturgrupper samt att ge en orientering i ämnets metodik. Som kunskaper i anslutning till aktuella forskningsuppgifter nämns visserligen botanik och zoologi men också rasbiologi. För studerande med humanistiska intressen sägs kunskaper om konsthistorisk och etnologisk metod vara av värde.

I samma institutions kursplan för grundkursen från 1980 är ordvalet lite annorlunda men huvudinriktningen avviker inte särskilt mycket från den 18 år tidigare. Statistik och miljösammanhang nämns visserligen i texten men det är de grundläggande kunskaperna om de fasta fornlämningarna och fynden och

den förhistoriska kulturutvecklingen som står i centrum. I Umeå institutions kursplan för grundkursen från 1977 framträder dock betydligt tydligare en *New archaeology*-inspirerad ambition att relatera människor till den omgivande miljön. Ekologiska faktorer betonas och man har bland annat en särskild delkurs i paleoekologi.

I Stockholms universitets kursplan från 1983 nämns för första gången som ett syfte vid sidan av de traditionella arkeologiska att humanekologiska och ekonomiska förutsättningar ska belysas. Som ny student på institutionen året efter upplevde jag starkt kontrasten mellan å ena sidan den gamla föremåls- och stilarkeologin och å den andra den nya, naturvetenskapligt präglade inriktningen. Det var också självklart den ”moderna” arkeologin som framstod som den mest angelägna och spännande. Som nämnts ovan var dock redan den processuella arkeologin och dess systemteoretiska och ekologiska förklaringar något som vid denna tid allvarligt började ifrågasättas på sina håll.

I Umeå universitets grundkursplan från 1994 märks dock inte särskilt mycket av åttiotalets kritiska postprocessuella diskussioner. Det är fortfarande ekologisk teori och metod som framhävs vid sidan av de självklara fornlämningarna och fynden. I Stockholms universitets grundkursplan från 1990 märker man visserligen ett flitigare användande av ordet teori men innehållsmässigt finns inga tecken på någon klar nyorientering. Under rubriken teori är det istället olika former av systemanalyser som framhävs. Detta är något märkligt då den postprocessuella kritiken mot det ”moderna” teoribygget var livligt debatterad bland forskare inom ämnet just på denna institution under perioden. Möjligtvis handlar det om att lärarkollektivet på institutionen var splittrat när det gällde synen på hur en postprocessuell arkeologi skulle ses. Vissa ansåg det helt enkelt bara vara en renässans för en traditionell arkeologi.

I 1997 års grundkursplan från Stockholm nämns vikten av att förmedla kunskaper om olika perspektivs betydelse och 1999 omtalas vid sidan av detta att man även vill belysa arkeologins roll i samhället. I Umeås grundkursplan från 2000 nämns för

första gången förutom arkeologispecifika mål en ambition att även främja en bred holistisk vetenskapssyn samt ett genusperspektiv. I Uppsalainstitutionens kursplan för den grundkurs som fastställdes 2001 nämns traditionella arkeologispecifika mål som kulturutvecklingen i Skandinavien samt kännedom om arkeologins källmaterial liksom även ämnets teori och metod. Att ge inblick i arkeologin ur ett globalt och jämförande perspektiv omtalas också i sammanhanget. Intressant är att detta ”jämförande perspektiv” är en formulering som i princip funnits med sedan ämnet etablerades. De skiftande innebörder olika professorer och lärare lagt i denna skrivning vore värt en studie i sig (se diskussion hos Moberg 1969: 10f).

Redan i den äldsta nämnda kursplanen från 1962 omtalas vid sidan av de rent arkeologiska syftena även målsättningen att förmedla kunskap om gällande svensk lagstiftning som berör ämnesområdet. Kännedom om kulturmiljövårdens organisation och den antikvariska lagstiftningen finns också tydligt angivet i samtliga refererade kursplaner fram till mitten av 1990-talet. Detta speglar det faktum att arkeologin och kulturmiljövården ända sedan 1930-talet har varit en del av statens folkhemsprojekt (se Welinder 2003: 65-84, Kristiansen 1996: 113). Det är kanske därför inte någon slump att dessa ambitioner förefaller vara något nedtonade i de senaste kursplanerna.

Elfenbenstorn?

Det förefaller som om det under de senaste dryga 40 åren närmast varit en regel att det som framställs som undervisningens syfte i kursplaner bygger på det gamla och beprövade. Förändringar av utbildningens mål och innehåll tycks ske långsamt. Detta är överraskande, särskilt med tanke på arkeologers ofta starka vilja att diskutera ämnets roll och teoretiska fundament.

Yannis Hamilakis har observerat samma sak vad gäller engelsk arkeologiutbildning och konstaterar att denna paradox verkar gälla hela den pedagogiska och administrativa praxisen på institutionerna. Arkeologer applicerar gärna som ämnesforskare

moderna teorier och kritisk granskning på förhistorien men inte på sin egen vardagliga gärning i undervisningen (Hamilakis 2001: 7).

Det är möjligt att försiktighet och konservatism delvis kan förklaras som inbyggd i akademins organisation. Professorer och andra som har ansvar för upprättandet och fastställandet av kursplanerna byts sällan ut. Anställning av nya lärare med andra perspektiv sker inte heller särskilt ofta. Nya lärare är för övrigt inte särskilt nya, de har vanligtvis en mycket lång socialiserings-tid i akademien bakom sig innan de får sina fasta tjänster. Urvalet av introducerande, lättåtkomliga och någorlunda billiga grundböcker är litet. Det är enklast att fortsätta att förmedla de kunskaper som man är väl förtrogen med och som studenterna hittar i litteraturen.

Även om det också skulle vara så att nya radikala idéer om vad det hela egentligen ska vara bra för ibland framförs så består en ämnesinstitution vanligtvis av olika viljor och forskartyper. När ett grundläggande syfte ska fastställas för utbildningen är det lättare att uppnå konsensus om de traditionella och för alla välkända målen.

Det finns självklart fördelar med att verksamheten är fast förankrad i en ämnestradition. Det som under en kort tid på doktorandseminarier och i en allmän debatt upplevs som ett viktigt paradigmskifte kan med tiden visa sig vara av betydligt mindre revolutionerade betydelse än vad som först antogs. Det till synes sega motståndet mot förändringar av arkeologins syfte och innehåll borgar då för att förändringar inte sker oövertänkt, nyckfullt och kortsiktigt.

En uppenbar risk är emellertid att arkeologin blir ett skrå, där både lärare och studenter skolas in i vad som är viktigt och vad som bör vara kärnan i ämnet. Precis som i medeltidens skolastiska utbildning blir det då snarare ett reproducerande av gamla beprövade sanningar. Detta håller möjligtvis så länge man får hållas i sitt akademiska elfenbenstorn och tillbringa tiden med att övertyga varandra. Men vad händer med ämnet om det plötsligt måste motivera sig utåt mot det omgivande samhället? Vad

ska utbildningen i arkeologi vara bra för i ett läge där hela akademins roll och innehåll förändras och ifrågasätts (jfr diskussion hos Hamilakis 2001: 5-12, Kristiansen 1996: 117ff)?

Den postmoderna utmaningen

Ordet postmodern lär ha använts i olika sammanhang ända sedan 1930-talet. På 1970-talet blev det en benämning på ett synsätt där man ville förnya den moderna och funktionella arkitekturen. Man tog avstånd från fasta regler och formalism, och det var fullt möjligt att blanda stilar och inslag från olika perioder och skolor. Idéerna kom också att gälla konst och litteratur. En viktig inledande skrift var *Le condition postmoderne* av Jean-François Lyotard från 1979.

Under 1980-talet kom dock ordet också ofta att mer övergripande användas som ett uttryck för ett postindustriellt samhälls tanke- och livsmönster. Om 1980-talet verkligen innebar ett sådant markant skifte som det i närperspektivet verkade kan idag ifrågasättas. Utmärkande för tiden var dock att de stora idéerna och ideologierna inte längre ansågs trovärdiga och därför övergavs. Detta gällde religiösa frälsningsläror, upplysningens förnuftstro, den moderna rationalismen och det nationella projektet. Även de stora politiska ideologierna som konservatism, liberalism och inte minst marxism ansågs ha spelat ut sin roll. Utanpåverket, det individuella och anpassningen till det snabbt föränderliga var nu det som gällde.

Någon samlad uppfattning om det postmodernas politiska hemvist finns inte. Postmodernismen har anhängare bland såväl radikala som reaktionära. Såväl marxister, feminister som nyliberala har använt sig av postmoderna argument och analyser, en omständighet som är möjlig eftersom det inte är frågan om någon sammanhängande formulerad ideologi. Kittet i det postmoderna handlar egentligen bara om markeringen mot det "moderna projektet" (som i sig kan tolkas på många sätt!).

Mycket av innehållet i det postmoderna paketet kan i sitt avståndstagande från "de stora berättelserna", i sin pluralitet och

förmenta värdeneutralitet också uppfattas som opolitiskt. Fredric Jameson framhöll dock redan 1984 att det postmoderna tankegodset är logiskt i en senkapitalistisk värld där ekonomi inte längre främst handlar om traditionellt arbete och industriproduktion utan om varuförmedling, transaktioner och pengaflöden, en värld präglad av en alltmer långtgående kommersialisering och globalisering (Jameson 1984).

Oavsett vilken förändrande roll man vill tillerkänna kulturdiskussionen och de ofta svårlästa postmodernistiska tänkarna är det utan tvekan så att såväl samhällsklimatet som samhällsstrukturen omdanats under de senaste decennierna. Denna förändring innebär att även universitet och högskolor måste positionera sig i den nya samtiden. Insikten om det modernas begränsningar, tvivlet på upplysningsparadigmet och en mer skeptisk hållning till teknikens möjligheter gör att många av huvudingredienserna i 1900-talets akademi är utmanade. Även universiteten som statens redskap för samhällsbyggande tycks ha blivit passé i en tid då nationen får allt mindre betydelse. I ett informations-samhälle där kunskaper finns lite överallt och kan bindas ihop av globala IT-nätverk är inte heller akademien självklar som den viktigaste platsen för kunskap.

Denna ”postmoderna universitetskris” och sökandet efter en ny eller i varje fall omdefinierad uppgift för högskolan är en generell fråga för universitetsväsendet i hela västvärlden (se t.ex. Delanty 2001, Taylor 2002), även om Sverige som alla länder självfallet har sina egna speciella förutsättningar (se Scott 1991: 14-24).

Som medlemmar i akademien bör även arkeologämnet och dess utövare anpassa sig till de nya förutsättningarna. Utforskandet av det förflutna med hjälp av materiella lämningar ska ämnet självfallet inte sluta med. Källmaterialet och det långa tidsperspektivet är arkeologins särart och specialkompetens. En mer odogmatisk ”postmodern” vetenskaplig hållning till ämnets avgränsningar och möjligheter kan dock vara fruktsam. Betoningen av reflektion och olika perspektiv erbjuder spännande möjligheter att utveckla ämnet. Närmandet till konst och litteratur kan

även innebära nya sorters kunskaper och pedagogiska innovationer (se t.ex. Karlsson 2004: 37-41).

Det finns dock anledning att också mer kritiskt förhålla sig till den postmoderna utmaningen och aktivt inte bara anpassa sig utan även försöka definiera en ny position för såväl arkeologin som akademien.

En ny akademi?

Ett postmodernt och senkapitalistiskt svar på utmaningen mot akademien är att försöka marknadsanpassa sig. I strikt ekonomisk mening handlar en sådan anpassning om att låta företag och deras direkta behov styra innehållet i utbildningarna vid universitet och högskolor. Forskning och utbildning kopplas till multinationella företag eller möjligen till målstyrda offentliga anslag. En sådan utveckling är onekligen en realitet på många håll i västvärlden (jfr Taylor 2003: 2-15).

Ett mindre ekonomiskt sätt att se på denna marknadsanpassning är att fråga sig vilken form av kunskaper människor i samhället eftersträvar. För arkeologin skulle det kunna handla om att ta människors intresse för sitt närområde på större allvar. Eller att använda arkeologiska exempel för att belysa stora existentiella "eviga" frågor som människor berörs och fascinerats av (se Burström 2004). En sådan öppenhet och beredvillighet att möta människors intresse skulle rent av också kunna innebära att ta såväl lokalentusiasternas ibland maniska fornsakssamlade som New Age-inspirerade forntidstolkningar på större allvar.

Att lyssna på samhällets behov och vad människor efterfrågar är självklart viktigt. Det kan dock knappast vara akademins roll att oreflekterat anpassa sig till vad som sägs vara samtidens behov, vare sig ekonomiskt eller ideologiskt. Universiteten och forskningen är förvisso påverkade av sin samtid men utgör samtidigt en av de faktorer som formar samhället (jfr Bourdieu 1998: 29ff).

Tiden har möjligtvis gjort att akademins gamla funktion som en kunskapsvårdande och statsbärande institution är överspelad, men universitetet bör då istället kunna profilera sig som en de-

mokratisk och kritisk mötesplats, en plats där olika former av kunskap och information kan mötas, belysas från olika perspektiv och utvecklas. Det finns flera olika faktorer som gör akademien särskilt lämplig för denna roll. Inte minst handlar detta om universitetets traditioner som delvis omformulerade och anpassade till sin nya ”postmoderna” kontext fortfarande bör utgöra en stor tillgång.

Trots dagens informations- och kunskapsflöde är akademien med sin ämnesbredd en av de få platser i samtiden där all denna kunskap sammanstrålar. Universitetet är därför den mest naturliga mötesplatsen för såväl olika slags vetenskapliga som kulturella perspektiv. Ett dogmatiskt vetenskapligt ideal, i form av positivism eller logisk empirism, har måhända delvis spelat ut sin roll. Men ett vetenskapligt förhållningssätt utgör fortfarande i hög grad en konstruktiv umgängesform för olika kunskapsmöten. Det innebär en inställning där en fördjupad kunskap är möjlig, att ingen har något givet tolkningsföreträde och att slutsatser måste underbyggas med såväl empiri som goda logiska argument.

Akademien har genom historien dessutom alltid fört en mer eller mindre framgångsrik kamp för oberoende gentemot kyrka, stat och andra intressen. I ett samhälle där fler och fler institutioner blir länkade till varandra och ekonomiska intressen infiltrerar de flesta verksamheter är detta i högsta grad aktuellt. Akademiens kritiska tradition där påståenden och uppfattningar analyseras, diskuteras och nagelfars har potentialen att vara ett verkamt redskap för att se igenom särintressen och utreda samband som är svåra att urskilja i en snabbt föränderlig och kaotisk omvärld.

Den högre utbildningen har knappast någon särskilt lång tradition av att vända sig till det stora flertalet. Snarare har akademien till stora delar varit en organisation för en elit i samhället. Sedan 1960-talet har dock detta varit något som allt fortare förändrats. Statsmaktens ambition har sedan slutet av förra seklet varit att merparten av alla ungdomar i framtiden inte bara ska gå igenom gymnasiet utan också gå på högskola. Flera av de nya högskolorna är därför uppbyggda med målsättningen att även

vända sig till de delar av befolkningen som tidigare inte ägnat sig åt högskolestudier.

Det är lätt att se ett samband med denna utbildningsambition och det alltmer komplexa samhället och marknadens behov av utbildad arbetskraft. Vad som är lämplig kunskap att ha med sig ut i det framtida samhället är dock inte givet. Självklart behövs det olika former av expertkunskaper. Men är det inte ett överordnat syfte att främst utbilda demokratiskt sinnade medborgare som är såväl kritiska som beredda att lyssna på varandra? Även om innehållet idag bör vara annorlunda så är kanske trots allt det akademiska bildningsidealet, med sina rötter i Humboldtvisionen, fortfarande giltigt och värt att försvara?

Det akademiska seminariet, med sin tradition från antiken, kan avslutningsvis vara en lämplig metafor för universitetets möjlighet att vara en kritisk och demokratisk kunskapsmötesplats. På ett bra seminarium är deltagarna pålästa och intresserade. Tillsammans, och med respekt för varandras åsikter och inlägg, granskas och diskuteras olika möjliga perspektiv på en problemställning. När man skiljs åt har den gemensamma diskussionen inte bara lett till en förståelse som är summan av de olika perspektiven utan också till något nytt. Deltagarna har dessutom förutom nya insikter i sakfrågan även förvärvat och förfinat sin förmåga att rent allmänt samarbeta och tillsammans nå fördjupade kunskaper.

Arkeologins uppgift i detta stora och generella akademiska seminarium skulle då vara att parallellt med andra discipliner lyfta fram pedagogiska och engagerande exempel att diskutera och reflektera i anslutning till. Den uppsjö av mänskliga strategier från olika tider, miljöer och kulturer som ämnet erbjuder bör kunna ge bra och inspirerande möjligheter till just detta.

Referenser

- Baudou, Evert (1997), *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Baudou, Evert (2000), "Nationalismen i den svenska arkeologin under 1900-talet", *Fornvännen* nr 1. Stockholm: KVHAA.
- Blomqvist, Göran (1992), *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schuck*. Bibliotheca Historica Lundensis 71. Lund: Lund University Press.
- Binford, Lewis (1962), "Archaeology as Anthropology", *American Antiquity*.
- Bintliff, Jon (1993), "Why Indiana Jones are Smarter than the Postprocessualist", *Norwegian Archaeological Review*.
- Bourdieu, Pierre (1997), *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre (1998), *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market*. New York: New Press.
- Burström, Mats (2004), "Archaeology and Existential Reflexion", i Hans Bolin red., *The Interplay of Past and Present*. Stockholm: Södertörn Archaeological Studies 1.
- Cuff, E. C. & G. C. F. Payne (1979), *Samhällsvetenskapliga perspektiv*. Göteborg: Korpen.
- Delanty, Gerard (2002), *Challenging Knowledge: The University in the Knowledge Society*. Buckingham: Open University Press.
- Franke-Wikberg, Sigbritt, m.fl. 2000 (1994), *Vetandets vägar. Perspektiv på universitet, vetenskap och utbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Fröberg, Johan (2003), *Utvärdering av grund- och forskarutbildningen i arkeologi vid svenska universitet och högskolor*. Högskoleverkets rapportserie 2003:2 R. (www.hsv.se).
- Goldhahn, Jonathan (2004), "Några reflektioner över den arkeologiska grund och forskarutbildningen i Sverige", *Arkeologen* nr 1.
- Gräslund, Bo (1996), *Arkeologisk datering*. Lund: Studentlitteratur.
- Hamilakis, Yannis (2001), "Interrogating Archaeological Pedagogies", i Paul Rainbird & Yannis Hamilakis red., *Interrogating Pedagogies: Archaeology in Higher Education*. Lampeter Workshop in Archaeology 3. BAR International Series 948.
- Haskins, Charles Homer 2002 (1923), *The Rise of Universities*. New Brunswick, NJ: Transactions Publishers.
- Hodder, Ian (1982), *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hodder, Ian (1986), *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, Ian (1989), "Post-Modernism, Post-Structuralism and Post-Processual Archaeology", i Ian Hodder red., *The Meaning of Things: Material Culture and Symbolic Expressions*. London: Harper Collins.
- Hodder, Ian, m.fl. (1995), *Interpreting Archaeology: Finding Meaning in the Past*. London: Routledge.
- Jameson, Fredric (1984), "Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism", *New Left Review* 146.
- Johannesson, Kurt (1984), "Adam och hednatemplet i Uppsala", i Adam av Bremen, *Historien om Hamburgerstiftet och dess biskopar*. Stockholm: Proprius.
- Lilja, Sven (1989), *Historia i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindqvist, Sture (1935), *Svenskarna i heden tid*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Karlsson, Håkan (2004), "Utan historia. En subjektiv recension av teatergruppens in situ framträdande på Museum of Archaeology and Anthropology Cambridge University den 19 juni 2002", *Arkeologen* nr 1.
- Klages, M. (2003), "Postmodernism", <http://www.colorado.edu/English/ENGL2012Klages/pomo.html> (2004-01-19).
- Klindt-Jensen, Ola (1975), *A History of Scandinavian Archaeology*. London: Thames & Hudson.
- Kristiansen, Kristian (1996), "Old Boundaries and New Frontiers: Reflections on the Identity of Archaeology", *Current Swedish Archaeology*, vol. 4.
- Malmer, Mats (1990), "Från Thomsen till Binford. Om arkeologisk teori och ideologi före 1970", i Christopher Prescott & Bergljot Solberg red., *Report from the Third Nordic TAG Conference*.
- Moberg, Carl-Axel (1969), *Introduktion till arkeologin. Jämförande och nordisk fornforskning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Mårtensson, Bertil (2000), "Idéer och tankestilar – från Thales till Wittgenstein", i Sigrid Franke Wikberg m.fl., *Vetandets vägar. Perspektiv på universitet, vetenskap och utbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Pedersen, Olaf (1997), *The First Universities: Studium Generale and the Origins of University Education in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rainbird, Paul & Yannis Hamilakis (2001), *Interrogating Pedagogies: Archaeology in Higher Education*. Lampeter Workshop in Archaeology 3. BAR international Series 948.
- Rolf, Bertil, Eskil Ekstedt & Ronald Barnett (1993), *Kvalitet och kunskapsprocess i högre utbildning*. Nora: Nya Doxa.
- Scott, Peter (1991), *Higher Education in Sweden: A Look from the Outside*. UHÄ.
- Sköldbberg, Kaj & Miriam Saltzer-Mörling (2002), *Över tidens gränser. Visioner och fragment i det akademiska livet*. Stockholm: Carlssons.
- Snaedal, Torun (1993), "Stormaktens jakt på sin egen forntid", *Populär historia* nr 5.
- Strindberg, August 1879 (1883), "De lyckasaliges ö", i *Svenska öden och äventyr I*. Stockholm: Bonniers.
- Stockholms Universitet, "Studieplan för examensämnet nordisk och jämförande fornkunskap. 1 november 1962." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Stockholms Universitet, "Kursplan för Grundkurs i arkeologi, 20 poäng. 1980-02-19." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Stockholms Universitet, "Kursplan för Grundkurs i arkeologi, 40 poäng. 1983-05-03." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Stockholms Universitet, "Kursplan för Grundkurs i arkeologi, 40 poäng. 1990-06-19." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Stockholms Universitet, "Kursplan för Grundkurs i arkeologi, 40 poäng. 1997-01-14." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Stockholms Universitet, "Kursplan för Grundkurs i arkeologi, 40 poäng. 1999-06-08." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Sundin, Bo (1991), *Den kupade handen. Människan och tekniken*. Stockholm: Carlssons.
- Sundin, Bo (2000), "Vad är ett universitet? Universiteten i historisk belysning", i Sigrid Franke-Wiberg m.fl., *Vetandets vägar. Perspektiv på universitet, vetenskap och utbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Taylor, Richard, Jean Barr, & Tom Steele (2002), *For a Radical Higher Education: After Postmodernism*. Buckingham: Society for Research into Higher Education.
- Thomas, J. (1993), "After Essentialism: Archaeology, Geography and Post-Modernity", *Archaeological Review from Cambridge* Vol 12:1.
- Tilley, Christoffer (1989), "Archaeology as Social Political Action in the Present", i Valerie Pinsky & Alison Wyle red., *Critical Traditions in Contemporary Archaeology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.

- Tilley, Christoffer (1990), "On Modernity and Archaeological Discours", i Ian Bapty & Tim Yates red., *Archaeology After Structuralism*. London: Routledge.
- Tilley, Christoffer, red. (1993), *Interpretative Archaeology*. Oxford: Berg.
- Trigger, Bruce (1993), *Arkeologins idéhistoria*. Stockholm: Symposium.
- Umeå universitet, "Kursplan för kurs B1 i arkeologi, särskild nordeuropeisk, 20 p. 1977-12-01." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Umeå universitet, "Kursplan Arkeologi AB1, 40 p. 1994-05-24." Arkeologiska institutionen.
- Umeå universitet, "Kursplan Arkeologi AB1. Människa och samhälle. 2000-03-15." Arkeologiska institutionen.
- Uppsala 1927, "Handlingar angående professuren i nordisk arkeologi och jämförande fornkunskap vid Uppsala universitet. Sökandes meritförteckning sakkuninges utlåtanden Humanistiska sektionens betänkanden".
- Uppsala universitet, "Kursplan Arkeologi A, 20 poäng. 2001-03-27." Stencil. Arkeologiska institutionen.
- Wellinder, Stig (1994), *Strindberg som arkeologikritiker*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wellinder, Stig (2000), "Archaeological University Education and Professional Archaeology in Sweden", *Current Swedish Archaeology* vol. 8.
- Wellinder, Stig (2003), *Min svenska arkeologihistoria. Ett ekonomiskt och socialt perspektiv på 1900-talet*. Lund: Studentlitteratur.
- Werbart, Bozena (1999), "Archaeology Yesterday and Today: Sweden 1930–45", i Anders Gustafsson & Håkan Karlsson red., *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*. Göteborg: Gotarc Series A.
- Werbart, Bozena (2000), "Svar till Evert Baudou angående nationalismen i den svenska arkeologin under 1900-talet", *Fornvännen* 95. KVHAA.
- Wright, Georg Henrik von (1978), *Humanismen som livshållning*. Stockholm: Rabén och Sjögren.